

ÖZ

Kültür insanların yaratıcılığının kaynağıdır. İnsanoğlu kendisinden önceki nesillerin tarihini ve geleneklerini miras olarak almıştır. Buna bağlı olarak da eski ile yeniye sentezleyerek yeni yaratmalar ortaya koymuştur. Türk kültür coğrafyasının her bir noktasında oluşan bu yaratmalar farklılıklar gösterse de temelde aynı noktada buluşurlar. Böylece aynı kültür dairesindeki insanları da ortak bir zeminde bir araya getirir. Bu yaratmalar hayatın her alanında olabilmektedir. Ancak ölüm ve sonrası ile ilgili inançlarda bu durum daha açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Yaşanılan hayattan öte dünya âlemine geçiş olarak düşünülebilecek ölüm olgusu ile beraber insan ölüyü ve onun ruhunu artık doğaüstü bir varlık olarak görmeye ve tanımlamaya başlar. Ölümün gerçekleşmesinden itibaren ortada kalan bir beden ve bu bedende yaşadığına inanılan, ölümsüz olan ruhun bedenden ayrılması süreci, karmaşık inanç sistemlerinin oluşmasına, dolayısıyla ruhu bedenden ve bu dünyadan ayırmak için farklı ritüellerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Türkler arasında ölümle ve ölenin ruhuyla ilgili; ölüm öncesinde, ölüm sırasında ve ölümden sonra yapılan bazı uygulama ve pratikler görülmektedir. İnsanlar arasında kültürel bilgi akışı farklı şekillerde olabilmektedir. Kültürel bilgi akışının unsurlarından bir tanesi de mezarlardır. Mezarlar sadece ölüleri gömmek için değil aynı zamanda kendini ifade etme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu sayede insanlar kendi kimliğini ve kişiliğini çevreye ifade edebilmektedir. Bununla birlikte mezarlar, bu dünya ve öte dünya arasındaki ilişkiyi somutlaştırmakta da bir ifade biçimidir. Mezarlar ve mezar taşları da yapıları ve üzerlerindeki çeşitli sembollerle vb. soyut bir şekilde var olan düşünceleri somut bir şekle dönüştürmektedirler. Bu sayede ölen kişinin varlığı tekrar ortaya koyulmakta, böylece onun hayatını tekrar yaratma metaforuyla, ruhun yeni duruma kolaylıkla alışabilmesine imkân sağlanmaktadır. Bu sayede bir bakıma yaşam ve ölüm arasındaki uyum da ifade edilmeye çalışılmaktadır. Eski çağlardan beri sembolik birer kod olan mezar taşları üzerine yapılan semboller, şekiller, tasvirler vb. ona kutsallık sağladığı gibi aynı zamanda bu kutsallık sayesinde dokunulmazlık da sağlamaktadır. Böylece bir kaybediş, bir yok oluş karşısında ölüm acısı içerisinde olan insanoğlu ölüme değil ölümsüzlüğe yönelik yaptığı bu uygulamalarla, yaşamdan sonra var olan hayatın sonsuzluğuna değer katmaktadır. Mezar taşları Türkler için bir geçmiş olduğu gibi aynı zamanda o geçmişin ruhunu taşımaları bakımında da önemlidir. Türk kültüründe saç ile ilgili inanışlar ve uygulamalar en eski dönemlerden günümüze, Sibirya'dan Anadolu'ya kadar tüm Türk coğrafyalarında görülmektedir. Bu kadar geniş bir zaman ve coğrafyada, saçın kültürel sürekliliğini sağlaması onun Türk kültüründeki önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu makalede genel anlamda Türk coğrafyasında saç ile ilgili inanışlar ele alınmıştır. Özellikle Muğla ve Denizli illerinde bulunan bazı mezar taşlarında görülen saç motifleri ve bunların Türk kültürü içerisindeki yeri hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Türk Kültürü, Mezar Taşı, Saç.

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Aksaray/TÜRKİYE, E-Posta: onuralpkayabasi@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4744-4798.

HAIR MOTIF GRAVESTONES IN SOUTH WEST TAURUS: THE CASE OF MUĞLA AND DENİZLİ

ABSTRACT

Culture is the source of people's creativity. Mankind has inherited the history and traditions of previous generations. Accordingly, he created new creations by synthesizing the old and the new. Although these creations, which are formed at each point of the Turkish/Turk cultural geography, differ, they basically meet at the same point. Thus, it brings together people from the same cultural circle on a common ground. These creations can be in any area of life. However, this situation manifests itself more clearly in beliefs about death and afterlife. With the phenomenon of death, which can be thought of as a transition from the living to the world beyond, man begins to see and define the dead and his soul as a supernatural being. Onwards the actualization of death a body being down and the process of disembodiment of the spirit believed to live in that body has led to emergence of complex belief systems, thereby the emergence of different rituals to separate the soul from the body and this world. There are some practices be seen among the Turks performed before, during and after death. The flow of cultural information between people can be expected to take different forms. One of the element of cultural information flow is graves. Graves are used not only to bury the dead, but also as a means of self-expression. In this way, people can express their identity and personality to the environment. However, tombs are also a form of expression embodying the relationship between this world and the next world. Graves and tombstones transforms the thoughts exist in an abstract way into a concrete form with the help of their construction properties and the various symbols on them. In this way, the existence of the deceased is revealed again, so that the soul can easily get used to the new situation with the metaphor of recreating his life. In this way, in a way, the harmony between life and death is tried to be expressed. Symbols, shapes, depictions, etc. made on tombstones, which have been symbolic codes since ancient times. provides him with holiness and at the same time, he provides immunity thanks to this holiness. Thus, human beings, who are in pain of death in the face of a loss or annihilation, add value to the eternity of life that exists after life, with these practices aimed at immortality, not death. Gravestones are not only a past for Turks, but also important in terms of carrying the spirit of that past. Beliefs and practices related to hair in Turkish/Turk culture are seen in all Turkish/Turk geographies from Siberia to Anatolia, from the earliest times to the present. In such a wide time and geography, the cultural continuity of the hair is remarkable in terms of showing its importance in Turkish/Turk culture. In this article, beliefs about hair in Turkish/Turk geography are discussed in general. In particular, evaluations were made about the hair motifs seen on some tombstones in Muğla and Denizli provinces and their place in Turkish culture.

Keywords: Death, Turkish/Turk Culture, Tombstone, Hair.

GİRİŞ

İnsan gündelik hayatın doğal akışına aykırı hallerde farklı ruhsal durumlar içerisinde bulunabilmektedir. Bu durum ölüm için de geçerlidir. Yaşanılan hayattan öte dünya âlemine geçiş olarak düşünülebilecek ölüm olgusu ile beraber insan ölüyü ve onun ruhunu artık doğüstü bir varlık olarak görmeye ve tanımlamaya başlar. İnsan için artık ölünün ruhu bu dünyadan gönderilmesi ve korunulması gereken bir unsurdur. Bu noktada Türklerin öbür dünya tasavvurları ile ilgili düşünceleri belirgin bir şekilde kendisini göstermeye başlamaktadır. İslam öncesi inanç sisteminde kimi zaman ruhu sakinleştirmek kimi zaman ise onu onurlandırmak için kanlı ve kansasız kurban olarak adlandırılan hediyeler sunulmuş ve bazı pratikler yapılmıştır. Bu uygulamalar ve pratikler bahsedilen sebeplerle yapıldığı gibi aynı zamanda ruhun diğer dünyaya geçişi içinde bir zemin hazırlamaktadır. Yapılan uygulama ve pratiklerin İslamiyet'in kabulüyle birlikte İslami unsurlara bürünerek Müslümanlığı seçen Türkler arasında devam ettiği de söylenebilir.

Ölüm kavramının mitoloji ile ilişkisi olduğu kadar dini inanışlarla da bir o kadar ilişkisi olduğu göz ardı edilemez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanoğlunu yok olmama, başka bir deyişle var olmaya devam etme isteği neticesi ölümden sonra da bir hayatın olduğunu tasavvur etmelerine sebep olmuştur ki bu durum bütün inanış sistemlerinin de ortak bir yanındır.¹ İnsanlar sonsuza kadar yaşamayı düşlemiş, bunun için uğraşmışlardır. Oysa ölüm hiçbir canlıya ayrıcalık tanımayan mutlak bir son olmuştur. Ölüm, insanlara soğuk gelse de hayatın kaçınılmaz gerçeğidir. Dünyevi ölümsüzlüğün peşinde olan Oğuz, Gılgamış, İskender gibi Korkut Ata da alnyazısını yani insanoğlunun ölümlü olduğu gerçekliğini kıramamış; Türk şuurunda nizamlı, düzenli dünyaya zıt olan ölümden kaçma motifi, bütün hâllerde ölümün galebesi ile sonuçlanmıştır. Mitin, masalın, destanın değişik varyant ve şekillerde bizlere ulaştırmak istediği bilinçaltı bilgi, ölümsüzlüğün yalnız manevi olarak kazanılmasının mümkün olduğu düşüncesidir.²

¹ Malinowski, Bronislaw; *Büyük Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, s. 42.

² Fuzuli Bayat, *Korkut Ata Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*, Karam Yayınevi, Ankara 2003, s. 14.

Türkler arasında ölümle ve ölenin ruhuyla ilgili; ölüm öncesinde, ölüm sırasında ve ölümden sonra yapılan bazı uygulama ve pratikler görülmektedir. Ölümden sonra yapılan uygulama ve pratikler arasında dikkat çeken durumlardan bir tanesi ise mezar taşlarıdır. Mezar taşları Türkler için bir geçmiş olduğu gibi aynı zamanda o geçmişin ruhunu taşımaları bakımında da önemlidir. Onlar sadece ölen kişinin kim olduğu ne iş yaptığı ne zaman doğduğu veya ne zaman öldüğü ile ilgili bilgiler vermez aynı zamanda geçmişten gelen ve geçmiş inanç sistemine ait olan farklı bilgileri de bünyesinde barındırır. Mezar taşları adeta inancın somutlaşmış birer örnekleridir; çünkü onlar ait oldukları toplum tarafından ortaya çıkarılmış ve işlenmişlerdir.

1. Türklerde Mezar Taşı ve Saç

İnsanoğlunun karmaşık zihin yapısında asla bir yalınlık yoktur. Çünkü zihin farklı durumlar karşısında çeşitli düşünceler geliştirir. Bu düşünceleri de kendi içerisinde barındırmasından dolayı varlık, varlık sınıfları ve varlık bağlamları farklı zihinsel ortamlarda ortaya çıkmalarına göre başka bir şey olarak değerlendirilir.³ Taşlarla ilgili insanlığın düşünceleri de bu bağlamda şekillenmişlerdir.

Nitekim “İnsan, taşın büyüklüğünde, sağlamlığında, biçiminde ya da renginde, içinde bulunduğu kutsal olmayan dünyadan farklı bir dünyaya ait bir gerçeklik ve güç bulur bu sebeple bir kaya parçası ya da bir çakıl taşı belli bir dinsel saygı görür, o bir şeyi temsil eder ya da canlandırır; çünkü bir yerlerden gelmektedir. Kutsal oluşu özellikle bir şeye ya da bir yere bağlıdır, varlığıyla ilgili değildir. İnsanlar taşlara, olduklarından farklı bir şeyi temsil ettikleri sürece saygı duymuşlardır. Taşları ruhani eylemin araçları, ölümlerini veya kendilerini korumaya yönelik enerji merkezleri olarak görmüşlerdir. Bunun nedeni de kutsal özelliklerine sahip olmuş taşların çoğunun araç olarak kullanılmış olmasıdır: Belli şeyleri elde etmek ve bunlara sahip olmak için kullanılmışlardır. Dinden daha çok büyüyle ilgilidirler. Kökenlerine ya da biçimlerine bağlı olarak bazı kutsal değerler kazanmış olmalarına karşın taşlar, tapınım nesnesi değil birer aracı konumundadırlar”.⁴

Mezar taşı, ölüme karşı yaşamı koruyan bir araç halini almıştır. Ruh taşa yerleşir ve o, yaşayanları ölünün neden olabileceği zararlı eylemlere karşı korur; ölüm, bir belirsizlik hali olduğundan iyi ya da zararlı bazı etkileri olabilir. Bir taşa, adeta hapsedilen ruh, bir bakıma sadece olumlu bir yönde hareket etmek zorunda bırakılır” bu durumu simgesel bir durum olarak görmek gerekir yani burada söz konusu olan “taşlaşmış bir ruh” değil, bu ruhun geçici ya da simgesel bir ikametinin somut bir temsilidir. Sonuç olarak taş, somut varlığıyla bir tapınmaya sahip değildir, ona bağlı düşünceler; onda canlanan ruha ve onu kutsallaştıran simgeye yöneliktir.⁵

Türk kültüründe ölümle ilgili tasavvurların genel yapısı göz önüne alındığında bunların temelinde insanın bilinmezliğe karşı verdiği tepkilerin söz konusu olduğu söylenebilir. İnsanlığın varoluşundan itibaren hayatında olan ölüm olgusu onu, ölüm ve sonrası hakkında takıntılı denebilecek bir ruh haline bürümüş ve bu durumu farklı şekillerde ifade etmeye çalışmıştır. Ölüm ile ilgili olarak yapılan uygulama ve pratikler ruh ve beden arasındaki ilişkinin doğal bir sonucu olarak da görülebilir. Ölümün gerçekleşmesinden itibaren ortada kalan bir beden ve bu bedende yaşadığına inanılan, ölümsüz olan ruhun bedenden ayrılması süreci karmaşık inanç sistemlerinin oluşmasına, dolayısıyla ruhu bedenden ve bu dünyadan ayırmak için farklı ritüellerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mezarlar ve mezar taşları da yapıları ve üzerlerindeki çeşitli sembollerle vb. soyut bir şekilde var olan düşünceleri somut bir şekle dönüştürmektedirler. Bu sayede ölen kişinin varlığı tekrar ortaya koyulmakta, böylece onun hayatını tekrar yaratma metaforuyla, ruhun yeni duruma kolaylıkla alışabilmesine imkân sağlanmaktadır. Bu sayede bir bakıma yaşam ve ölüm arasındaki uyum da ifade edilmeye çalışılmaktadır.

Eski çağlardan beri sembolik birer kod olan mezar taşları üzerine yapılan semboller, şekiller, tasvirler vb. ona kutsallık sağladığı gibi aynı zamanda bu kutsallık sayesinde dokunulmazlık da sağlamaktadır. Böylece bir kaybediş, bir yok oluş karşısında ölüm acısı içerisinde olan insanoğlu ölüme değil ölümsüzlüğe yönelik yaptığı bu uygulamalarla, yaşamdan sonra var olan hayatın sonsuzluğuna değer katmaktadır.

Zira “geleneksel toplumlarda cenaze törenleri düzgün bir şekilde yapılıp tamamlanana kadar ölüm gerçek kabul edilmez. Başka bir deyişle, fizyolojik ölümün başlangıcı sadece bir işaret, ölünün yeni kimliğini oluşturmak için bir dizi yeni ritüelin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Böylece ruha kılavuzluk edilmiş aynı zamanda da gideceği yerde yaşayanlarla bütünleşmesi sağlanmış olacaktır. Ölüm bir yeniden doğuş olarak düşünüldüğünde, kişinin yeni ve daha üstün bir şekilde yeniden doğabilmesi için daha önce içerisinde bulunduğu durumda ölmesi gerekir. Simgesel olarak taşın özellikleri de bu duruma yardımcı olmaktadır.”⁶

³ Ernst Cassirer, *Sembol Kavramının Doğası*, çev. Milay Köktürk, Hece Yayınları, Ankara 2011, s. 66.

⁴ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2003, s. 222.

⁵ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 224-225.

⁶ Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 223; Mircea Eliade, *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*, çev. Cem Soydemir, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2016, s. 51-55.

GÜNEY BATI TOROSLARDA SAÇ MOTİFLİ MEZAR TAŞLARI: MUĞLA, DENİZLİ ÖRNEĞİ

Taşlar üzerine uygulanan şekil, tasvir, motif vb. bu amaçlara hizmet eden önemli unsurlardır. Bu uygulamalardan bir tanesi de saç motifli mezar taşlarıdır.

Eski Türklerde saç bir kimlik olarak görülmektedir. Türkler, Orta Asya'da hüküm sürdükleri için bozkırın coğrafi şartları içerisinde yaşamışlardır. Hem Bozkır'ın coğrafyası hem Bozkır'ın kültürü Türk halklarının üzerinde etkili olmuştur. Bozkır kültürünün zor şartları, Türklerin sağlam, dinamik ve mücadeleci olmalarını, iyi birer savaşçı olarak yetişmelerini ve diğer topluluklara karşı üstünlük kurmalarını sağlamıştır. Bozkır kültürü eski Türklerin kültürüne de şekil vermiştir. Bu kültürden biriside saç ile ilgili gelenekleridir. Saç, görünüşte insan vücudunun en yüzeysel kısmıdır, ancak kültürde derin anlamlar ihtiva eder. Saç biçimleri, şekil verme uygulamalarına ek olarak insanların inançları ve davranışları hakkında mesajlar taşınmaktadır.⁷ Ruhun/kutun saçın bir parçası olması veya ruhun/kutun saçta bulunması düşüncesi Türkler arasında yaygın görülen bir inançtır. Kaşgarlı, erkeğin sonradan bırakılan saçını *anlamında idhınçu saç*, terimini vermektedir. Salmak, göndermek, serbest bırakmak anlamına gelen *idh* ve kutlu, mübarek olan her nesneye verilen ad olan *idhuk* kelimesinden hareketle⁸ saçların kesilmediği, bunun sebebininse saçın kutsal olarak görüldüğü gibi Türklerin saçlarını uzatmasının sebebi olarak da bu durum söylenebilir. Kaşgarlı, başında Türkler gibi saç olmayan, Türkler gibi saç bırakmayanlar içinde *Toker* kelimesini vermektedir.⁹

Nitekim, özellikle arkeolojik nitelikli olmak üzere bazı belgeler, kafatasına ait gücün saç ve sakallara intikal ettiğini düşündürmektedir. Saç örgülerinin bilinmeyen bir anlamı bulunmaktadır. Bu saç örgülerine, Pazırık'taki Altay kurganlarında ve de Noin-Ula'da, Hiung-nu mezarlarında rastlanmıştır. Steplerde görülen kaba saba görünümlü mezar heykellerinde de süsleme olarak saç örgüleri mevcuttur. Pallas, yere kadar varan ve yılanları temsil eden uzun saçları olan şaman kadınlarından söz etmektedir, ayrıca şaman kıyafetlerinde de (manyak) saç örgüsü bulunmaktadır.¹⁰ Yakut şamanları kıyafetlerindeki şeritlere "*saç*" demektirler. Burada bir anlam aktarımı görülmektedir ki, dinler tarihinde sıkça rastlanan bir olaydır: Yılanların birçok Sibiryalı halk tarafından bilinmeyen sihirli veya dinsel değeri, başka yerde "*yılanı*" temsil eden nesnede, yerini "*saçların*" dini bir değer yerine geçmektedir; zira uzun saçlar da büyük bir dinsel güç anlamına gelmektedir.¹¹ Yukarıdaki Türk tanrısı, Türk milleti yok olmasın diye İteriş Kağan'ı ve İlbilge Hatun'u saçlarının tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır.¹² Batı Göktürk kağanlarından Tong Yabgu'nun da saçları uzundur¹³ Daha Selçuklu devleti kurulmadan önce Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya yapmış olduğu keşif seferlerinde, Ermeniler karşılaştıkları Türk savaşçıları ilgili olarak kaynaklarında "kadınlarınkine benzeyen uzun ve örülü saçlı, rüzgâr gibi uçan Türk atlıları" demektirler¹⁴ Yine Sibiryalı Türk halklarından Azalar için Radloff "erkekler kafalarının büyük bir kısmını kazıtarak ancak tepede yuvarlak bir tutam saç bırakır ve bunu da ince bir belik halinde örerler" demektir.¹⁵ Bu örneklerde de görüldüğü üzere Türklerde uzun saç bırakma geleneği hâkimdir.¹⁶

Altay Türklerinde tırnak gibi saç da insan bedeninin anlamlar yüklenen bir parçası olmuş hatta insanın hayatı bir ölçüde saç ile ilişkilendirilmiştir. Telengitlerde, yas ve ölümün simgesi olan açılmış saçlarla geceleyin sokağa çıkmak yasaktır. Çünkü kötü ruhların böyle insanları alıp götürebileceği inancı vardır. Bununla beraber eskiden Telengitler saçlarını kesmekten kaçınmışlardır. Dökülen saçlarını ise hayatları boyunca toplayıp örer ve mezara koymuşlardır. Bunların, ölünün öbür dünyada yastığı olacağı inancı hâkimdir. Saçlar hiçbir zaman atılmamış, körmöslere götürmesin diye yakılmış veya saklanmış. Benzer şekilde Uygurlarda kesilen saç suya veya yere atılmaz. Suya veya yere atılan saç kurbaga veya ineğin yiyeceği düşüncesi vardır. Böyle yapan kişinin kel kalacağına inanılır. Ayrıca yere atılan saçın başka birinin saçıyla karışmasının şiddetli baş ağrısı yapacağına dair inanışlar vardır. Bütün bu yasakların ve inanışların sebebi kişinin ruhunun saçında olduğu düşüncesidir. Bir Altay destanında ise bahadırın yardımcısı olan at, düşman bahadırın yulasının (ruhunun) saç örgüsünde saklı olduğunu öğrenir. At, dişleri ile düşmanın saç örgüsünü çiğner ve onu öldürür. Telengit inanışlarına göre, insan öldükten sonra onun yulası (ruhu) beraberinde saç götürür. Tuvalarda; şamanların çağırıldığı, kaybolmuş ruh, çoğu zaman saç şeklinde sahibine geri döner. Tuvaların inançlarına göre kişinin ruhu, tırnaklarının altında veya saç diplerindedir.¹⁷ Noin Ula'da bir Hiung-nu mezarında, ipek içinde sarılmış on yedi saç örgüsü bulunmuş, başkaları da Pazırık'ta ortaya çıkarılmıştır.¹⁸ Bununla beraber Göktürk mezarlarında da saç örgüleri

⁷ C. Delaney, "Türk Toplumunda Saçın Anlamı", *Saç Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, 2004, s. 89.

⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi Cilt I*, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 133-134, 65; Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks" Cilt IV*, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1986, s. 214.

⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi Cilt I*, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985, s. 332, 358.

¹⁰ J. P. Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. A. Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1994, s. 137,138; A.V. Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Z. Karadavut, J. Meyermanova, Kömen Yayınları, Konya 2006, s. 41.

¹¹ Mircea Eliade, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, 1999, s. 183; Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 63.

¹² Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2003, s.13.

¹³ Gürkan Kırilen, *Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı, İstanbul 2015, s. 58.

¹⁴ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983, s. 12.

¹⁵ W. Radloff, *Sibiryalıdan*, C. I, çev. A. Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s. 271.

¹⁶ Kuzey Asya halklarının Kuyruk şeklinde saçları için bkz. Shiratori Kurakichi, *The Queue Among the Peoples of North Asia*, Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oriental Library) No: 4, Tokyo 1929, s. 1-71.

¹⁷ İ. Dilek, *Türk Mitoloji Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2021, s. 231-233, 741.

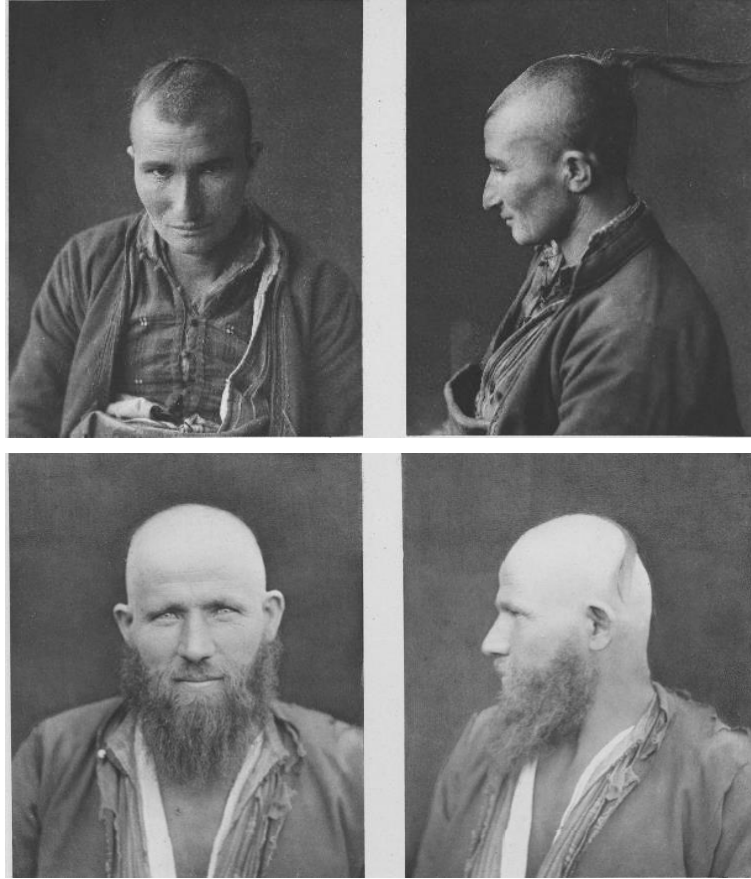
¹⁸ Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 225.

bulunmuştur.¹⁹ Ölen kişinin yakınlarının saçlarını mezarın içerisine bırakma geleneği belki de İslam'ın etkisiyle taşlar üzerine saç örgüleri kazıma geleneğine dönüşmüştür.

Altay Türklerinin inanışlarına göre kötülükleri iyiliklerinden fazla olanların ruhları cehennemdeki bir kazanın içine atılmaktadır. Bir müddet sonra ruh ziftin üzerinde belli bir dereceye kadar yükselir. Yeryüzünde bazı iyilikler yapmış olan kimsenin ruhu, saçı ile başının tepesi görünecek şekilde durur. *Yayuçi* iyilik yapmış olan kişinin saç örgüsünden yakalayıp onu kaynayan ziftten çıkarmaya çalışır. Bu saç örgülerine *kecege* adı verilmektedir. Erkeklerin yaşlanana hatta ölene kadar *kecege* olması gerekmektedir. Kişinin iyiliği ne kadar fazlaysa ziftten çıkıp yukarı dünyaya yükselmesi o kadar kolay olur. Kalmıkların başında bir örgü olmasının sebebi kaynayan kazandan çıkabilmek içindir.²⁰

2. Güney Batı Toroslarda Saç Motifli Mezar Taşları

Türk kültüründe saç ile ilgili inanışlar ve uygulamalar en eski dönemlerden günümüze, Sibirya'dan Anadolu'ya kadar tüm Türk coğrafyalarında görülmektedir. Bu kadar geniş bir zaman ve coğrafyada, saçın kültürel sürekliliğini sağlaması onun Türk kültüründeki önemini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İnceleme sahamız olan Güney Batı Toroslarda da bu kültürel süreklilik mevcuttur. 1880'li yıllarda bölgede çeşitli incelemelerde bulunmuş olan Petersen ve Luschan yöre halkının antropolojisiyle ilgili ilginç tespitler yapmışlardır.²¹ Bu tespitlerden en ilginç olanı ise yöre halkının saç kesimleri ile ilgilidir. Bu saç kesimleri Türk kültür coğrafyasında sıklıkla rastlanan ve daha önce belirttiğimiz gibi *kecege* olarak belirtilen saç kesimiyle aynı stildedir.

(Petersen, Luschan, *Reisen in Lykien Milyas und Kibyrtis*, s. 281,285)

Bu şekilde bırakılan saç stilleri Türk tarihinin en eski dönemlerinden itibaren görülmektedir. 2003 tarihinde yapılan Bilge Kağan kazılarında çıkarılan bir çatı kiremidi üzerinde bulunan savaşı çizimlerinde de aynı şekilde bırakılmış saç stili görülmektedir.

¹⁹ J. P. Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yayınları, Ankara 2011, s. 107.

²⁰ W. Radloff, *Sibirya'dan*, C. III, çev. A. Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1994, s. 13-15; Dilek, *Türk Mitoloji Sözlüğü*, s. 481.

²¹ Eugen Petersen, Felix Von Luschan, *Reisen in Lykien Milyas und Kibyrtis: Reisen im Südwestlichen Kleinasien*, C. II, Wien: Druck und Verlag Von Carl Gerold's Sohn, 1889, s. 198-226.

(Remzi Kuzuoğlu, L. Gürkan Gökçek, “2003 Yılı Bilge Kagan Anıt Mezar Kazısı”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), 2005, s. 53)

Aynı saç kesimi stillerine, Sibiryâ'nın Yenisey bölgesinde yer alan Oğlahty/Oğlahtı Dağı'nda bulunan ve Türklere ait olduğu bilinen kurgan kazılarında çıkan malzemelerde de rastlanılmaktadır. Bu kurganlar milattan önce 1500'lü yıllara kadar tarihlenmektedirler. Oğlahtı'da kazılan bir kurgandan çıkan; ak düşmüş kestane renkli, yumuşak saçlı ve saçı kafasının yanlarından pürüzsüzce kazınmış, tepeden ise gevşekçe toplanarak örülmüş erkek bedeni bu stilin güzel bir örneğidir. Bununla birlikte Krasnoyar arkeoloji araştırmalarında, kömürleşmiş bir şekilde ortaya çıkan Tepsey sanatına ait minyatürlerde, Göktürk dönemine ait olan kiremitte olduğu gibi Tepsey savaşçıların saçları da atkuyruğu şeklindedir. Tepsey savaşçıların kafalarında saç örgülerinin üzerine giydikleri kalpaklar bulunmaktadır.

(Elga Borisovna Vadetskaya, *Sibiryâ Kurganları: Afanasyev, Okunev, Taştık ve Tatar Kültürüne Ait Materyaller*, çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014, s.73-74)

Yöredeki mezar taşlarında görülen özellikler Sibiryâ'dan Türkistan'a hatta Avrupa'ya kadar uzanmaktadır. Mezarlar, bu dünyadan göç eden insanların geride bıraktığı en önemli işaretlerden biri olup iki dünya arasındaki kapı olarak düşünülmüştür, soyut bir düşünce olan ölüm kavramı, mezarla somutlaştırılmış, ebedi statik yaşamı temsil eden bir mekân haline getirilmiştir. Türklere mezar; yerleşim yerlerinden, bağlantı yollarından uzakta; yüksek platolarda, ırmak vadilerinde, yüksek dağlara ve dağların doruklarında yapılmıştır.²² Yörede de mezarlıkların yeri genel olarak bu duruma uymaktadır. Sahada yapılan incelemelerde elde edilen veriler yörede balbal tipli, ongun tipli, bark tipli, kılıç tipli ve bediz tipli mezar taşlarının varlığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği gibi saç unsuru Türk kültürünün önemli bir parçasıdır. İnceleme sahasında da Türk kültürünün çeşitli dönem ve coğrafyalarında saç ile ilgili olarak görülen uygulama ve inançlar çeşitli şekillerde kendisini göstermektedir. En belirgin şekilde mezar taşlarında yer almaktadır.

²² Edward Tryjarski, *Türkler ve Ölüm-Geçmişten Bugüne Türklere Ölüm Kültürü*, çev. Hafize Er, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 283; Jean Paul Roux, *Eskiçağ ve Ortaçağ'da Altay Türklerinde Ölüm*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 1999, s. 248-249; Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 277.

ONUR ALP KAYABAŞI

Mezar taşlarında yer alan farklı tiplerde ve şekillerdeki saç motifleri bölgenin Türk tarihi, kültürü ve coğrafyasıyla olan bağını ortaya koymaktadır. Mezar taşlarında yer alan bu motifler, mezarın sahibinin cinsiyeti noktasında kafa karışıklığına sebep olmakla birlikte; *kecege* şeklinde olması, kadın mezarı olduğu açık şekilde belli olan diğer mezar taşlarında bulunan süslemeler vb. unsurların fazla olması ve bir örnekte silik de olsa Mehmet isminde birine ait olması²³ bu motife sahip mezarların erkek mezarı olma ihtimalini güçlendirmektedir. Hangi cinsiyete ait olursa olsun bu motiflerin işlevinin, saçın Türk kültür tarihindeki işlevleriyle ortak olduğu muhakkaktır. Nitekim yöre halkı saç örgülerinin kendilerini cennete götüreceği inancıyla keserek saklamakta ve beraberlerinde defnedilmesini sağlamaktadırlar.

(Eren Fehmi Eroğlu, *Beşkaza Yöresi Yörük-Türkmen Mezar Taşları ve Damgaları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2017, s. 95.)

Hun mezarlarına örgülü insan saçı koyulması, Hunların cenaze törenlerinin önemli bir parçasıdır. Eski Çin kaynakları Hunların saçlarının uzun ve örgülü olduğunu kaydetmektedir. 1924-1925 yıllarında Noyon Uul mezarlarında 120'den fazla erkek saç örgüsü ele geçirilmiştir. Bu örgüler iki ve üçlü olacak şekilde örülmüşlerdir. Aşağıda ki örneklerde de bu durum görülmektedir.²⁴

²³ Seydikemer/Muğla 3. Resim.

²⁴ Ts. Odbaatar, *Braids of Human Hair in Xiongnu Tombs*, Treasures Of The Xiongnu: Culture of Xiongnu, the first Nomadic Empire in Mongolia (Edt. Gelegdorj Eregzen), Ulaanbaatar, Mongolia 2011.

GÜNEY BATI TOROSLARDA SAÇ MOTİFLİ MEZAR TAŞLARI: MUĞLA, DENİZLİ ÖRNEĞİ

Acıpayam/Denizli

Çameli/Denizli

Kale/Denizli

1.Resim

Seydikemer/Muğla

2.Resim

Fethiye/ Muğla

3.Resim

Seydikemer/ Muğla

Denizli iline bağlı Acıpayam, Çameli ve Kale ilçelerindeki mezarlıklarda saha araştırmalarımız sırasında tespit ettiğimiz bu mezar taşlarında da görüldüğü gibi saç motifli mezar taşları düz, örgülü ve işlemeli olmak üzere farklı formlarda karşımıza çıkmaktadır. Özellikle örgülü saç motiflerinin örgü sayısı 1,3,4,5,7 olmak üzere çeşitlilik arz etmektedir. Seydikemer/ Eşen köyünde ki örneğin (1.resim) tepesinde kalpak ve onun altında sarkan saç ile daha önce bahsedilen Tepsey savaşıçılarının saç bağlama şekline olan benzerliği oldukça dikkat çekicidir. Fethiye/ Karaçulha köyünde bulunan mezar taşında (2.resim) ise üst kısımda yer alan halkaların, gün-güneş damgası olduğu düşünülebilir. Örgünün alt kısmı dikey ve yatay çizgiler bulunmaktadır. Saç görüntüsü yapmayı amaçlayan bu çizim, aynı zamanda hayat ağacı motifli de benzerdir.²⁵

SONUÇ

Toplumlar kültürlerini geçmişten getirdikleri çeşitli unsurlar üzerine inşa ederler. İnceleme sahasında da bu durum görülmektedir. Eski Türk dini; yörede etkisini şekil olarak değiştirmiş ancak felsefe, inanç ve amaç bakımından sürekliliğini devam ettirmiştir. Saç motifli mezar taşları yörede sembolik birer kod olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar ölüme değil ölümden sonraki yaşama, bir bakıma ölümsüzlüğe değer katan yapılar olarak gözükmektedir. Kendinden sonra gelecek olan nesillere kimliğini hatırlatma beyanıdır. Sahada incelenen mezar

²⁵ Eroğlu, *Beşkaza Yöresi Yörük-Türkmen Mezar Taşları ve Damgaları*, s. 115.

taşlarında bulunan bu saç motiflerine ilişkin örnekler yöre halkının öte dünya tasavvurlarıyla ilgili düşüncelerini mezar taşlarına çeşitli şekillerde işlediklerini göstermektedir. Bu bağlamda Türk inanç sistemiyle ilgili olarak; saçın insan ve öldükten sonraki yaşam ilişkisi noktasında bir aracı konumunda olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ANOHİN, A.V., *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Z. Karadavut, J. Meyermanova, Kömen Yayınları, Konya 2006.
- BAYAT, Fuzuli, *Korkut Ata Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*, Karam Yayınevi, Ankara 2003.
- BRONİSLAW, Malinowski, *Büyük, Bilim ve Din*, çev., Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000.
- CASSİRER, Ernst, *Sembol Kavramının Doğası*, çev. Milay Köktürk, Hece Yayınları, Ankara 2011.
- DİLEK, İ., *Türk Mitoloji Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2021.
- ELİADE, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2003.
- ELİADE, Mircea, *Okültizm, Büyücülük ve Kültürel Modalar*, çev. Cem Soydemir, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2016.
- ELİADE, Mircea, *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, 1999.
- ERGİN, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 2003.
- EROĞLU, Eren Fehmi, *Beşkaza Yöresi Yörük-Türkmen Mezar Taşları ve Damgaları*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla 2017.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgat-it-Türk Dizini "Endeks" Cilt IV*, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1986.
- KAŞGARLI MAHMUD, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi Cilt I*, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1985.
- KİRİLEN, Gürkan, *Budizm ve Orta Asya: Xuan Zang Seyahatnamesi*, Gece Kitaplığı, İstanbul 2015.
- KURAKİCHİ, Shiratori, *The Queue Among the Peoples of North Asia*, Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko (The Oriental Library) No: 4, Tokyo 1929, s. 1-71.
- KUZUOĞLU, Remzi, GÖKÇEK, L. Gürkan, "2003 Yılı Bilge Kagan Anıt Mezar Kazısı", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (13), 2005, ss. 29-58.
- ODBAATAR, Ts., *Braids of Human Hair in Xiongnu Tombs*, Treasures Of The Xiongnu: Culture of Xiongnu, the first Nomadic Empire in Mongolia (Edt. Gelegdorj Eregzen), Ulaanbaatar, Mongolia 2011.
- PETERSEN, Eugen, LUSCHAN, Felix Von, *Reisen in Lykien Milyas und Kibyrtis: Reisen im Südwestlichen Kleinasien, C.II*, Wien: Druck und Verlag Von Carl Gerold's Sohn, 1889.
- RADLOFF, W., *Sibirya'dan, C. I*, çev. A. Maarif Basımevi, İstanbul 1956.
- RADLOFF, W., *Sibirya'dan, C. III*, çev. A. Temir, Maarif Basımevi, İstanbul 1994.
- ROUX, J. P., *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. A. Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1994.
- ROUX, J.P., *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yayınları, Ankara 2011.
- ROUX, Jean Paul, *Eskiçağ ve Ortaçağ'da Altay Türklerinde Ölüm*, çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1999.
- SEVİM, Ali, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1983.
- TRYJARSKİ, Edward, *Türkler ve Ölüm-Geçmişten Bugüne Türklerde Ölüm Kültürü*, çev. Hafize Er, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2012.
- VADETSKAYA, Elga Borisovna, *Sibirya Kurganları: Afanasyev, Okunev, Taştık ve Tatar Kültürüne Ait Materyaller*, çev. Atilla Bağcı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2014.

